

**KÜTAHYA MİLLETVEKİLİ OLARAK UŞAKLI BİR KÜLTÜR VE EDEBİYAT
ADAMININ (BESİM ATALAY) MECLİS KONUŞMALARINDA DİL-EĞİTİM VE
KÜLTÜRÜMÜZE DAİR UNSURLAR (1937-1941)**

Vedat YEŞİLÇİÇEK*

Deniz DOĞRU**

ÖZET

Uşak'ta doğan ve ilk eğitimini burada alan Besim Atalay, hem Milli Mücadele'nin hem de Türk dil ve kültür tarihinin önemli bir ismidir. Beş ciltlik "Divân-ı Lügâti't Türk" adlı çalışması ise Atalay'ın Türk kültür tarihine kazandırdığı en önemli çalışma olarak bilinmektedir. Besim Atalay 47 adet kitap çalışması yapmış, bu arada da TBMM'de milletvekili olarak görev yapmıştır. Çalışmamız Atalay'ın milletvekili olarak görev yaptığı 1937-1941 yılları arasındaki meclis konuşmalarını konu etmektedir. Besim Atalay, bu konuşmalarının neredeyse tümünde dil, kültür ve edebiyatımıza ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. Bu konuşmaların içeriğinde, öz Türkçecilik, dilde tasfiyecilik, dilin milli birliğimizin temeli olduğu, Türkçeye yeni kazandırılan kelimeler gibi konuların olması dikkate değerdir. Başka bir önemli unsur da Besim Atalay'ın bu düşüncelerini Kütahya (Uşak) milletvekili olarak dile getirmesidir.

Anahtar Kelimeler: Besim Atalay, dil, Uşak, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

129

**ELEMENTS RELATED TO LANGUAGE- EDUCATION AND CULTURE IN
THE SPEECHES OF A MAN OF CULTURE AND LITERATURE FROM
UŞAK (BESİM ATALAY) AS KÜTAHYA MP (1937-1941)**

ABSTRACT

Besim Atalay, born and having had his elementary education in Uşak, is an important name for both the National Struggle and Turkish language and culture. The five-volume "Divân-ı Lügâti't Türk", which he prepared, is known to be his most valuable work that he brought to the Turkish cultural history. Besim Atalay wrote 47 books and meanwhile served as a Member of Parliament in the Grand National Assembly of Turkey. This paper deals with his speeches in the Parliament that he gave between 1937 and 1941. In almost all of these speeches, Besim Atalay gives his ideas as to language, culture and literature. It is of vital importance that these speeches contained the concepts of authentic Turkish, refining language, language as the basis of national unity, and neologisms in language. Another important thing is that Besim Atalay mentioned all these as the Member of Parliament for Kütahya (Uşak).

Keywords: Besim Atalay, Language, Uşak, Grand National Assembly of Turkey.

*Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak – TÜRKİYE, E-posta: .

** Dr., Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak – TÜRKİYE, E-posta: dogrudenez72@hotmail.com.

Giriş

Uşak her alanda olduğu gibi kültür, sanat ve edebiyat alanında birçok isim yetiştirmiş müstesna bir kültür şehridir. Sadece 2008 yılına kadar olan dönemi içeren bir araştırmada Uşak; kültür, sanat ve edebiyat alanına katkı sağlamış 52 isimden bahsedilmektedir. Besim Atalay, Halit Ziya Uşaklıgil, Ömer Bedrettin Uşaklı, İskender Pala gibi isimlerse bunlardan sadece birkaçıdır.¹

Bu çalışma Besim Atalay gibi hem bir milli mücadele kahramanının hem de bir kültür ve edebiyat adamının 1937’li yıllarda milletvekili olarak görev yaptığı TBMM’de dil, kültür ve edebiyatımıza ilişkin konuşmalarını esas almaktadır. TBMM zabıtlarından alınarak yapılan incelemede Besim Atalay’ın cumhuriyetimizin kuruluş ve imar sürecinde hemen her hayati konuda söz alarak etkin konuşmalar yapıyor olması dikkate değerdir. Sadece söz konusu yasama döneminde Besim Atalay; Dâhiliye Vekâleti 1937 yılı bütçesi ile ilgili, 1938 senesi Hariciye Vekâleti Bütçesi ile ilgili, Medeni Kanun değişikliği ile ilgili, Af Kanunu ile ilgili, Atatürk’ün ölümü münasebetiyle, 1939 senesi İktisat Vekâleti Bütçesi ile ilgili, 1941 senesi Maarif Vekâleti Bütçesi ile ilgili, 1941 yılı Nafia Vekâleti Bütçesi ile ilgili, aynı yasama dönemi içerisinde İmar-İskân Kanunları ile ilgili, bazı vilayetlerimizde vukua gelen yer sarsıntıları ile ilgili seçim yasası, meslek kuruluşlarına ait kanunlarla ilgili, Anayasa yapım süreci ile ilgili, Ziraat, Ulaştırma gibi alanlarla ilgili konuşmalar yapmıştır. Hemen her konuşmasında yetkin olan devlet adamı kimliğiyle karşımıza çıkan Atalay, hangi kanun münasebetiyle konuşursa konuşsun, asıl uzmanlık alanı olan Türk dili, kültürü ve edebiyatına vurgu yapmış, kanunların dil özelliklerinden başlayarak çıkarılan her yasanın Türk kültür ve düşüncesine uygunluğu üzerinde görüş bildirmiştir.

A. Kısaca Hayatı ve Çalışmaları

Besim Atalay 1882’de Uşak’ta doğmuştur.² İlk eğitimini de Uşak’ta bulunan bir medresede tamamlamış, burada 11 yıl eğitim görmüştür. Türk Dil Kurumu’nda bulunan ve Özel’in ulaştırarak sadeleştirdiği bir belgede Atalay bu yıllarına ait ayrıntılara yer vermektedir.³ Buradan anlaşıldığına göre Atalay, daha sonra Konya Öğretmen Okuluna öğretmen tayin edilmiş, ardından Trabzon ve Ankara’ya tayin olmuştur. Ankara’da bir süre Darüşşafaka’da hizmet verdikten sonra tekrar Konya Öğretmen Okuluna müdür olarak tayin edilmiştir. Konya’dan Maraş Milli Eğitim Müdürlüğü’ne tayin olduğunu belirten Atalay, bu süreçte “Maraş, Tarihi ve Coğrafyası” ismiyle bir kitap yazdığını, kitabın 1939 yılında Milli Eğitim Bakanlığınca takdir gördüğünü belirtir.⁴ Maraş’tan İçel Milli Eğitim Müdürlüğü’ne tayin edildiğini belirten Atalay, bu görevde iken Ali Kemal (dönemin Milli Eğitim Bakanı) tarafından azledildiğini ifade etmektedir.

Besim Atalay’ın hayatı ile ilgili ayrıntılara baktığımızda, bu olaydan yaklaşık 6 ay sonra yeniden İçel Milli Eğitim Müdürlüğü’ne atandığını görüyoruz. Aynı yıllarda, özellikle Atatürk’ün Sivas’ta bulunduğu yıllarda ise “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni” kurduğunu, daha sonra Uşak’a dönerek burada yürütülen ve milli mücadeleyi destekleyen eylemlere katıldığını görmekteyiz. Besim Atalay bu süreçte annesi Halime Hanım ve kız kardeşlerini Yunanlılarla yapılan mücadeleler de şehit vermiştir.⁵ Atalay’ın 1920’de TBMM’de Kütahya milletvekili olarak görev yaptığını, daha sonra bu görevini ikinci, üçüncü, dördüncü dönemlerde Aksaray, beşinci dönemde

¹ Yeşilççek Vedat, Erkiş Özlem, *Uşaklı İlim, Kültür, Edebiyat Adamları*, Elik Yayınları, Uşak, 2008.

² Sevgi Özel, *Besim Atalay*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.11.

³ Sevgi Özel, *age*.

⁴ Sevgi Özel, *age*.

⁵ Sevgi Özel, *age*.

ise yine Kütahya milletvekili olarak sürdürdüğünü görmekteyiz.⁶ Atalay, ayrıca iki yıl dil encümeninde 17 yılda Türk Dil Kurumu'nda hizmet vermiştir.

Besim Atalay, 7 Kasım 1965 günü Ankara'da 83 yaşında vefat etmiştir. Agop Dilaçar, Atalay'ın ölümü üzerine yazdığı bir yazıda onun hakkında ve çalışmaları ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

“Besim Atalay’ın ölümü ile Türk Dil Kurumu ve Türkoloji Dünyası değerli bir emektaşını yitirmiş bulunuyor. Necip Asım ve Velet Çelebi gibi ‘vavlı’ Türklere olmadığı halde Besim Atalay, daha genç yaşta iken ülkücü ve Türkçeci bir aydın olarak tanınmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti zamanında Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur’un buyruğu ile Anadolu’da 1920 yılında özel bir yönetmelikle küçük çapta bir öz Türkçe kelime derlemesi düzenlenmiş, Hars müdürü Besim Atalay, bu çalışmaları yönetmiş, bu gereçlerden faydalanarak da Hamit Zübeyir (Koşay) ile İshak Refet (Işıtman) , 1932’de ‘Anadilden Derlemeler’ adlı yapıtı ortaya koymuşlardır. Bu 1920 yıllık kuşkusuz Besim Atalay’ın bilim hayatında önemli bir dönüm noktası sayılabilir.”⁷

Besim Atalay’ın Dilaçar’ın da vurgu yaptığı çalışmaları bununla sınırlı kalmamış, 1937-1941 yılları arasında DTCF’de ve Polis Enstitüsü’nde Farsça profesörlüğü görevini idame ettirmiştir. Uşak’taki medrese yıllarından itibaren sanat ve edebiyatla ilgilenen Atalay’ın o yıllarda İzmir’de neşredilen “Ahenk Gazetesi”nde şiirler yayınladığını da burada belirtmek gerekir. Atalay’ın Uşak ve civarından başlayarak verdiği Halkevleri konferansları, radyo programları, farklı dergi ve gazetelerdeki yayınları, şiirleri, folklorik çalışmaları (“Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri” ölümünden sonra 1968’de yayınlanmıştır) ve özellikle üzerinde 6 yıl çalışarak 5 cilt olarak yayınladığı Divân-ı Lügâti’t Türk çevirisi Türk kültür hayatına yaptığı en büyük hizmetlerden birkaçıdır. Bu eser, 1939-1943 yılları arasında yayınlanmış olup, ilk üç cildi çeviri bir cildi tıpkıbasım ve bir cildi de dizinden oluşmaktadır. Eser toplamda 2641 sayfalık hacimli bir eserdir.⁸

B. TBMM Konuşmaları

Atalay Kütahya milletvekili olarak yaptığı bir konuşmada DTCF bünyesinde kurulması düşünülen “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü” ile ilgili kanun hakkında bir konuşma yapar. Bu konuşmada değindiği konuların Türkçenin sadeleştirilmesi meselesi ile ilgili olması dikkat çekicidir. Burada;

“Sayın General ‘savaş’ kelimesini atalım ‘harp’ kelimesini alalım buyurdular. Bugün alırsak dahi yarın bu anayasada değişecektir. Anayasada bir kelimenin olması kıyamete kadar o kelimeyi saklamağa sebep midir? (...) İstiklal savaşı etrafında geçen bütün şeylere halk ‘istiklal harbi’ demiyor, ‘İstiklal mücadelesi’ diyor. Ne güzel şuuru var şu halkın. Çünkü harp silahla vuruşmak demektir. Vuruşmak başka, mücadele başka. Biz Türkçe bir kelime bulduğumuzda gocunabiliriz. Çünkü eskiden beri biz insanların dimağına yerleşmiş olan akideleri bu yeni buluşlar sarsabilir. Benim üzerinde öteden beri alıştığım bir kelimeyi dimağımın hücrelerinden söküp atmak kolay değildir. Bununla beraber yarın benimseyeceğiz ve halk da benimseyecektir. Bulgarlar ‘Dara’ kelimesinin karşılığını dillerinde buldukları gün bayram yaptılar.

⁶ Besim Atalay’ın Kütahya milletvekili olarak görev yapmasının nedeni Uşak’ın 1952 yılına kadar Kütahya’nın bir kazası olmasındandır.

⁷ **Türk Dili (Dergisi)**, 1965, s. 171.

⁸ Sevgi Özel, **age**.

Arkadaşlar, bayram, bayram... Kültürümüz ne kadar derinmiş, daranın karşılığı varmış diye. Yahu sen, 'harp' kelimesini 'savaş'a değiştirmek için olmaz diyorsun. Niçin olmaz? Zaten bu mesele İstiklal Harbi zamanında halledildi. Yapılan yalnız harp değildi. Biz dışarıda düşmanla harbettik. Fakat yalnız bununla kalmadık, hayır arkadaşlar. Biz içimizde de savaş ederek yer yer isyanlarla uğraştık. Dahası var: Kendimizle, nefsimizle uğraştık. Bunun içindir ki, 'savaş' kelimesi 'harp' kelimesinden daha kutsal ve çok daha yerindedir.”⁹

ifadelerine yer verir. Besim Atalay'ın “harp” ve “savaş” kelimeleri üzerinden yaptığı karşılaştırma, aslında “Öz Türkçeci” anlayışın izlerini taşır. Atalay'ın bu tavrı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına hâkim olan “milli şuur”la birlikte düşünülmelidir. Daha sonra elbette ıslah edilerek geliştirilecek olan bu şuur, yeni devletimizin özellikle kültür ve dil anlayışı ile ilgili düşüncesine doktrinsel bir altyapı hazırlayacaktır.

Atalay bu anlamda bir konuşmayı da yine Kütahya milletvekili iken Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu münasebetiyle yaptığı konuşmasında ele alır. Burada;

“... Ben eskiden beri okuyup yazmanın, öğretmenin köylere kadar gitmesine taraftarım. Her sene Maarif Bütçesinde söylerim. (...) Bir davam bu idi. Birisi de okuyanların müstehlik olmaması ve bir şey yaratabilmesi idi. Bizde şimdiye kadar her okuyan bütçenin arkasından koşardı. Bu kanunla okuyanların müstehlik değil, az çok müstahsil olmaları temin edilmiştir. (...)

Yalnız benim bir derdim var, yeni bir derdim: Enstitü kelimesi. 'Enstü' oluyor, 'enüs-tü' oluyor, kılıktan kılığa giriyor, değişiyor.”¹⁰

şeklinde bir konuşma yapar. Atalay'ın uzman bir bakış açısıyla meseleleri değerlendirmesi dikkate şayandır. Köylere öğretmen gönderilmesinin ve artık insanımızın “tüketici” olmaktan çok, müstahsil yani “üreten” konumuna geçmesi gerektiğinin üzerinde durur. Taşranın kalkınmasının ve üretici vasfının gelişmesinin aslında ülke kalkınmasının esasını oluşturduğunu vurgulayan Atalay'ın bu gelişmelere “eğitim”in yapacağı katkıyı gündeme getirmiş olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, “Enstitü” kelimesinin farklı farklı yazılmasını eleştiren Atalay'ın dilde bir standardizasyona gidilmesi gerektiğini ifade ediyor olması önemlidir.

Bu konuşmanın sonrasında tekrar söz alan Besim Atalay, kanuna bir madde eklenmesine teklif eder. Bu teklif;

“Köylerde eğitimler ve öğretmenler din terbiyesine, manevi terbiyeye önem vereceklerdir.”¹¹

şeklinde. Besim Atalay bu konunun önemini ise konuşmasının devamında şöyle dile getirmektedir:

“... Arkadaşlar, içinize şüphe gelmesin, mutaassıp bir adam değilim. Vaktiyle beni bu kürsüden öbür binada dinsizlikle itham etmişlerdi, zabut cerideleri meydandadır. Memleketimden dinsiz diye kovaladılar, gece kaçmağa mecbur oldum. Arkadaşlar, ben dinsiz değilim, inanan bir adamım, fakat benim inancım onların inandığı gibi bir şey değildir. Talim hayatımda aynı şeyleri yapmışımdır, hayatım aynı mücadele ile geçmiştir. Birçok yerlerde, burada aynı mücadeleyi yaptım. Birçok mutaassıplarla karşılaştım. Azlime sebep oldular, felakete maruz kaldım. Arkadaşlar, halk karanlıkta kalırsa bir şey

⁹ TBMM ZC, 6. Dön. 24. Cilt 42. Birleşim, s. 74.

¹⁰ TBMM ZC, 6. Dön. C. 68, s. 56.

¹¹ TBMM ZC, 6. Dön. 29. C. 16. Bir., s. 68.

inanmazsa felakettir, bomboş kalan yere başka bir şey dolar. Korkum budur. Birçok gençleri yetiştireceksin, eline sanat vereceksin. Herhalde bunlar refah içinde yaşayan insanlar kadar refah içinde yaşayamayacaklardır. Bunlara bir de manevi gıda vermezsen, kalplerini manevi kıymetlerle doldurmazsan karanlıkta kalırlar. Bu bizim laiklik prensibimize de muhalif değildir. Laiklik din işini dünya işine karıştırmamak demektir. Burada kanun yaparken eski bab-ı vâlâyı fetva penahiden fetva istemek, işte o, laikliğe muhaliftir (...) Fakat halkın ve bilhassa köylü kısmının manevi terbiyesine kıymet vermek laikliğe zarar verir bir şey değildir (...) Arkadaşlar, bu cıvık laiklikten Fransa dönmüştür. Dünyada harikalar yaratan kuvvet ancak manevi terbiye ve manevi inanıştır. Bir kavmin elinden bu kıymet alındığı gün o kavim ortada yoktur. Bir sürüden ibaret kalır. (...)

Arkadaşlar, ben ancak şuna inanıyorum ki, bir millet manevi kıymete inanmalıdır. Evet çocuklarımızı okutalım, yazdıralım. Amma içi bomboş kaldıktan sonra onu yıkmak kolay olur (...)"¹²

Bu konuşmanın boyutlarının, eğitim, inanç ve laiklik gibi hassas konularla buluşuyor olması konuşmanın önemini daha da arttırmaktadır. Atalay Anadolu'ya gönderilecek öğretmenlerin karşısındaki kitleye çok yönlü bir etki yaratması gereğinin üzerinde durur. Bilinen veya sanılanın aksine Anadolu insanına din eğitimi verilmesinin önemine vurgu yaparak, bunun milletin varlığı ve sürekliliği için kaçınılmaz olduğunu söyler. Bugün bile bu düzeyde tartışılmayan bu meselenin henüz 1940'lı yıllarda Besim Atalay tarafından dile getiriliyor olması dönemin demokratik tavrını göstermesi bakımından daha önemlidir. Laiklik gibi hassas bir konunun bu denli açık ve net ifadeler ile tanımlanıyor olması ayrıca dikkate değerdir. Burada dikkati çeken başka bir konu da "eğitimi" inanç ve laiklik unsurları ile beraber düşünmesi hatta bu ilkelerin sağlam ve sürdürülebilir olmasını eğitimin yaygınlaştırılmasına bağlamasıdır.

Atalay'ın esnaf odalarına ilişkin kanunun görüşmeleri sırasında değindiği "Ahilik" konusu da bir yönüyle edebiyat özellikle de kültürümüzü ilgilendiren bir konudur. Burada verdiği bilgilerle hem bu teşkilatının kuruluş sürecini ve faaliyetlerini hem de kültür tarihimizin vazgeçilmez bir parçası olduğunu dile getirmektedir.

"... Benden vaktiyle muhterem Celal Bayar bu hususa ait bir şey istemişti, bunu inceleyerek kendisine vermiştim. Ahilik denilen bir teşkilat da varmış. Bu teşkilat Arap-Acem Teşkilatı değildi. Aslı "akı"dır, "aka"dır, bizden gelen bir teşkilattır, Türk'ün öz ruhundan doğmuş bir teşkilattır. Vaktiyle bu şekilde Türkler arasında doğmuş çok kuvvetli bir teşkilatla öksüzler sanatta yetiştiriliyor, bin bir gün hizmet ettikten sonra kalfa oluyor, isterse ustasıyla birlikte çalışıyor, isterse para veriliyor, evlendiriliyor, ev sahibi yapılıyor, sermaye veriliyor, dükkân açıyor. Bunlarda büyük nizam vardı. Bizim bugün saat-ı mesai dediğimiz mesai zamanı onlarda da vardı. Acaba 5 dakika evvel bir demirci ocağını yakabilir miydi, imkânı var mıydı? Yapılan, dokunan bir kumaş getirilir, esnaf muvacehesinde muayene edilirdi. Onun kötülüğü varsa yırtılır, atılırdı. Arkadaşlar bugün İran'da dokunan halılar evvela Ticaret Odası'nda muayene edilir, ondan sonra gümrükte muayene edilir. Bizde bu iş başıboş bırakılmıştır. (...) Çünkü kötü bir Frenk nazariyesi vardır: Halıcılık geri memleketler işidir, derler, öyle değildir."¹³

Burada Besim Atalay'ın Ahilik ve Ahilik kültürüne ilişkin tespitlerine geçmeden önce Atalay'ın ölümünden sonra İş Bankası Yayınları içerisinde çıkan ve 1967 tarihini taşıyan "Türk

¹² TBMM ZC, 6. Dön., C.26, 68. Bir.

¹³ TBMM ZC, 6. Dön., 30. Cilt, 24. Bir, s. 70.

Haliciliği ve Uşak Halıları” adlı çalışmasını zikretmek gerekir. Atalay sadece kürsüde konuşan bir hatip olmamış, araştırma ve incelemeleriyle Türk kültür tarihine önemli katkılar sağlamış bir isimdir. Atalay’ın bu konuşmasında, eğitimin farklı bir yöntemle toplumun alt katmanlarına ulaşmasını sağlayan meslek kuruluşlarına yer vermesi, bu yöntemin ise en kalıcı ve düzenleyici yöntem olduğunu vurgulaması dikkate değerdir. Ahi kelimesinin Türkçe olduğunu vurgulayarak, Türk kültür hayatının vücuda getirdiği meslek kuruluşlarını gündeme getiriyor olması Atalay’ın, bu yeni dönemde, faaliyetleri ile üstlenmiş olduğu görevi bihakkın yerine getirdiğine işaret etmektedir. Atalay’ın Anayasa hakkındaki konuşmaları sırasında da konuyu sürekli eğitim, dil, kültür ve edebiyata taşıması, onun bu anlamda ortaya koyduğu gayretin bir başka göstergesidir. Bu gündemle çıktığı kürsüde, konuşmanın bir bölümünü şöyle sürdürür:

“(…) Arkadaşlar, her türlü idari şekillerin kendilerine göre iktisatta görüşte, dilde, ahlakta tuttuğu bir takım yollar vardır. Cumhuriyet idaresinin de elbette kendisine göre dil alanında tutması lazım geldiği bir idare yolu olması gerekti. (...) Eski Osmanlı İdaresi Türk dilini ihmal etmişti. İran ve Arap tesiri altında kalarak saraylara kadar yabancı lisanlar sokulmuştu. Rahmetle adını andığım Karamanoğlu Mehmet Bey, Türk Dili ölüyor diye bağırды ve Türk dilini resmi dairelere kadar soktu. Fakat onu müteakip gelen Osmanlı İdaresi bir taraftan büyük imparatorluk kurdu. Bu suretle nasıl ki birçok milletleri içine topluyordu, imparatorluk hudutlarından birçok insanlar gelmişti. Bunlarla beraber tabii birçok yabancı diller de dilimize girmişti. Bir yandan da hilafeti elde etti. Hilafet dolayısıyla da Arapçaya da kaskatı sarıldı. Artık Arapça ve Acemce dile daha fazla girmeye başladı. Tabii sarayın etrafında saray ile hembezmi ülfet olacak, o dilde şiirler söyleyecek, o dilde yazılar yazacak, methiyeler yapacak bir edebiyat gerekti.”¹⁴

Bu ifadelerde Atalay’ın üzerinde ısrarla durduğu şey: Türkçe duyarlılığı konusudur. Osmanlı Devleti’nin Türkçeye menfi bakışını -Atalay’a göre- tespit ettikten sonra, Türkçenin maruz kaldığı yabancı dillerin etkisinden söz eder. Karamanoğlu Mehmet Bey’i referans göstererek şuurlu yöneticilerin Türkçe ile ilgili takındıkları olumlu tavra işaret etmiştir. Atalay’ın Türkçenin varlığını sürdürmesi ile milletin varlığını sürdürmesi arasında kurduğu doğrudan ilginin bu türden davranışlarla zarar gördüğünü ifade ettiğini görmekteyiz. Ancak Atalay’ın bu durumu Osmanlı Devleti’nin “çok uluslu” yapısı ile izah ettiğini görülür. Yine Osmanlı’nın dini birtakım gerekçelerle, hatta Hilafet makamının sahibi olması dolayısıyla Arapçaya ülfet ettiğini, bu dilin Türkçeye bu saiklerle nüfuz ettiğini söyler.

1937’de Dâhiliye Vekâleti Bütçesinin görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmanın bir bölümünü yine bu konulara ayıran Atalay konuşmasında;

“(…) İçişleri Bakanlığı yayın genel sekreterliği eli kalem tutanları bu imtihana çağırıyor. Diyor ki, gelin halk yığınları için kitap yazın. Bir milleti yapan; dili, tarihi, musikisi, mimarisidir. (...) Okumak onun için ihtiyaçtır. Onun kültürü vardır, medeniyeti vardır, her şeyi vardır. (...) Bir milleti musikisi, dili, edebiyatı yapar ve yaratır demiştim. Kütle için edebiyat yapmak, onun dilini yükselterek her türlü mefhumu ifade edecek hale getirmek lazımdır. (...) Bugünkü dil, şu kâğıtlara geçen, hala bugünkü gazetelerde yazılan dil, dünkü saray dilidir. Hiç ondan ayrıldığı yoktur. Halk yığınları o dilden bir şey anlamaz. Onların musikisi de böyledir. Musiki diye çaldığımız saray musikisinden bir şey anlamaz, onun anladığı musiki, kendisinin ruhunu ırlayan musikidir. Bu ruhu sen edebiyata da sokacaksın,

¹⁴ TBMM ZC, 7. Dön., C. 15, 22. Bir. s. 44.

mimariye de sokacaksın. (...) Bilhassa devlet bütçesinden, millet kesesinden çıkan paralarla yapılan binalara, o milletin şahsiyeti girmelidir. Bu onun hakkıdır."¹⁵

ifadelerine yer vermektedir. Özellikle mimari anlayışımızla ilgili söylediği ve geldiğimiz noktada kale alınmadığı pek açık olan görüşleri dikkate değerdir. İçişleri Bakanlığının yazarları, şairleri, edipleri görevi çağırması da oldukça önemlidir. Atalay'ın bu durumu, "Bir milleti millet yapan şeyin; dili, edebiyatı, musikisi ve mimarisi" olduğunu söylemiş olması, o günkü meclisin hassasiyetlerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Milleti geliştirme ve değiştirmenin medeniyet algısını yerleştirme çabalarının temelini o dönem Meclisi dil ve edebiyatı yerleştirmiştir. Her alandaki kalkınmanın başarılabilmesi halkın bilinçlendirilmesi ile mümkündür görüşünün o dönem aydınları ve siyasetçilerinin önceliği olması bugün dahi imrenilecek bir tutumdur. Atalay 1941 yılı Maarif Vekâleti Bütçe görüşmelerinde daha teknik ayrıntılar içeren bir konuşma yapar. Burada;

" (...) Siyasal Bilgiler Okulu yeni talebe aldığı zaman Fransızca bilenleri üstün tutuyor. Bu doğru değildir. Biz Cezair'i idare edecek değiliz. Fransızca bilsin ondan sonra ne bilirse bilsin. Türkiye'yi idare edeceğiz. Türk milletinin dilini iyi bilmek lazımdır. Ne oluyor neticede? Parası olan, okuyan Fransızca'yı iyi bilenler giriyor. Taşra liselerinde meşakkat içinde okuyan çocuklar giremiyor ve neticede mektepten çıkanlar bin bir müşkülata katlanacak taşra hayatına dayanamıyor ve oradan kendisini başka yerlere atmak için her çareye başvuruyor. Bana kalırsa Fransızca'yı üstün tutmak doğru değildir. Kaymakam olacaktır, vali olacaktır, Fransızca öğretmeni olacak değildir. (...) Hayır, arkadaşlar, ben yabancı dil aleyhine değilim, lehindeyim. Fakat kimler için? Bir üniversitede ders verecek adam için anlarım. (...)

Bundan sonra asıl dil meselesine geçiyorum. (...) Dilimize Fransızca girsin, tümen tümen, İngilizce girsin, alay alay Latince girsin, binlerle milyonlarla yabancı kelime alın, tüyümüz kıpırdamaz. Kimsenin ağzından bir itiraz kelimesi yükselmez. Arkadaşlar, 'kontrol', 'komisyon' gibi kelimeleri bırakıyorum... Numarataj gibi tasrihi ve heyeti ile kelimeler giriyor. Her gün radyo lisanında halka hitap eden Fransızca kelimeleri topladım. Üç bini buldu. Ne olacak bu milletin hali sonra? 10 sene sonrasını tasavvur edin. Bugün 3000 olan kelime o zaman 30 bin olacak, bir Malta milleti haline gelmeyecek miyiz? Dün nasıl ki Arapça ve Acemceyi zorla Türkçeye sokmak istediler de ne oldu? Halkla araları açıldı. (...) Hangi dili ele alırsanız alınız başka dilden yardım görmüştür. Fakat kendi ahengine uydurarak. (...) Afganistan kurslar açarak, gece dersaneleri açarak "Peştü" dilini öğretmeyi tamim etti, bunlar Farsçayı bıraktılar. Kimseden itiraz yükselmedi. Biz de öyle mi oldu?"¹⁶

şeklinde yapılan tespitler bir yönüyle "dilde sadeleşme", "öz Türkçecilik" gibi dönemin önemli tartışmalarına da bir katkı sağlamaktadır. Ömer Seyfettin'in 1911'de yayınladığı "Yeni Lisan" makaleleri hem bir edebi hareketin hem de bir siyasi düşüncenin fitilini ateşlemişti. Atalay'ın burada sarf ettiği görüşler adeta yeni bir "yeni lisan" algısının yerleşmesini öngörmektedir. Atalay, aynı konuşmasının devamında;

"(...) Araplar tanka 'debbabe' demişlerdir. Mısır'da hiç kimseden itiraz yükselmemiştir. Bizde ise 'bakanlık' diye levhalar yazdık, otobüslere taktık, sonra sildik. Bu nasıl irticadır? (...) 'Müselles' dediğin 'aman çocuk daha mı iyi anlar'? Ünlü 'üçgen' gibi 'üç' kelimesinin

¹⁵ TBMM ZC, 6. Dön., C. 2, 18. Bir. s. 311.

¹⁶ TBMM ZC, 6. Dön., C. 18., 58. Bir. s. 238.

bulunduğu bir kelimeyi mi daha iyi anlar? Ben bir hocayım, müsellesi öğretmek için 60 kere tekrar ettiğimi bilirim. Fakat ‘üçgen’ dediğim zaman üç defa da öğrenir.(...) Arkadaşlar, bir millet siyasi istiklâlini kaybedebilir, herhangi bir millet için en iyi ve en emin sığınak onun milli dilidir, o kendi varlığını öz dili ile kurtaracaktır.”¹⁷

ifadelerine yer vermektedir. Atalay'ın milli birliğin temelini dil birliğine bağlıyor olmasını, onun sadece dilci kimliğiyle açıklamak eksiklik olacaktır. Aslolan Atalay'ın şahsında o dönem aydınlarının kahır ekseriyetle “Milli” duruşlarıdır. Bu gözden kaçırılmamalıdır. Atalay'ın Afganistan, Mısır, İran gibi ülkelerdeki millileşme hareketlerine atıf yapıyor olması halen zihinleri meşgul eden, “çok ulusluluk”, “İslamcılık” gibi siyasi fikirlerin varlığı ile açıklanabilir. Atalay, bu görüşlerin bir uzantısı şeklinde tezahür eden, dil tartışmalarına da bilimsel örneklerle karşılık vermektedir. “Müselles” yerine “üç” kelimesinden türetilen üçgen kelimesinin kullanılmasının öğretilbilirliği ve doğruluğu üzerinden verdiği örnekler de Atalay, dilde sadeleşmede nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğini de ortaya koymuş olmaktadır. Bugün kullanmaya devam ettiğimiz, ‘bakanlık’ kelimesinin o yıllarda önce kabul görüp sonra tekrar ‘vekâlete’ tebdil edilmiş olması Atalay tarafından ‘irtica’ olarak değerlendirilir. Atalay’ın bu bakış açısı, elbette şuurlu bir Türk aydınının bakış açısını tarif etmektedir. Atalay'ın, dil birliğinin, milli birliğin esasını teşkil ettiği yönündeki görüşleri, konuşmasının ilerleyen bölümünde ‘dış Türkler’ meselesi ile bütünleşerek karşımıza çıkmaktadır. Burada

“Köstence’de sıra bekleyen binlerce Türk muhaciri var. Onlar durup dururken niçin biz başka kültürlü, Türk olmayan muhacir alalım?”¹⁸

ifadelerini kullanarak farklı örnekler de verir. Atalay, bütün bu konuşmalarında Türk dilinin, Türk milletinin birleştirici unsur olduğu düşüncesini ortaya koyar. Milletlerin varlığı ve devamlılığının dillerini korumakla paralel olduğu tezini savunur.

Sonuç

Yaklaşık 47 adet yayını bulunan Besim Atalay’ın hiç kuşkusuz en bilinen çalışması Divân-ı Lügâti’t-Türk’le ilgili çalışmasıdır. Bu çalışmaların hemen hepsi Türk dili, kültürü ve edebiyatına ilişkin eserlerdir.

Besim Atalay’ın bugüne değin üzerinde çok durulmamış Meclis çalışmaları da bu yazıyla görülmektedir ki yine dil kültür ve edebiyat menşeli olmuştur. İster bakanlık bütçelerinin kabulü ile ilgili birleşimlerde ister dil, tarih, edebiyat konulu tartışmalarda Besim Atalay sürekli dil, kültür ve edebiyat konularına taşınmış, böylelikle bu alanlardaki farkındalığı dönemin meclis çalışmalarında arttırmayı başarmıştır.

Dilde sadeleşme, yabancı dille eğitim, yabancı dil öğrenme, öz Türkçecilik, tasfiyecilik gibi dönemin önemli tartışmalarında takındığı bilimsel tavır ve ortaya koyduğu görüşler dikkate değerdir. Yeni kurulan Cumhuriyetin en temel meselesinin eğitim ve kültür faaliyetleri olduğu düşüncesi, Besim Atalay’ın bu konuşmalarında bariz bir şekilde kendisini göstermektedir.

¹⁷ TBMM, 6. Dön., C. 18., 58. Bir., s. 238.

¹⁸ TBMM ZC, 6. Dön., C.3, 25. Bir., s. 93.

- Kütahya Milletvekili Olarak Uşaklı Bir Kültür Ve Edebiyat Adamının (Besim Atalay) Meclis Konuşmalarında Dil-Eğitim ve Kültürümüze Dair Unsurlar (1937-1941)

KAYNAKLAR

- 📖 ÖZEL, Sevgi, **Besim Atalay**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- 📖 YEŞİLÇİÇEK Vedat, ERKİŞ Özlem, **Uşaklı İlim, Kültür, Edebiyat Adamları**, Elik Yayınları, Uşak, 2008.
- 📖 **Türk Dili** (Dergisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 24. Cilt, 42. Birleşim s. 74.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 68. Cilt, s. 56.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 29. Cilt, 16. Birleşim s. 68.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 26. Cilt, 68. Birleşim.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 30. Cilt, 24. Birleşim s. 70.
- 📖 TBMM ZC. 7. Dönem, 15. Cilt, 22. Birleşim s. 44.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 2. Cilt, 18. Birleşim s. 131.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 18. Cilt, 58. Birleşim s. 238.
- 📖 TBMM ZC. 6. Dönem, 3. Cilt, 28. Birleşim s. 93.